ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ

ARKHE

DERGİSİ

SAYI 11 - 15 TL

Antik Nümismatik

Antik Çağ'da Sikke

Bizans Sikkeleri

Geç Roma Sikkeleri

Likya Birliği Sikkeleri

Hellenistik Dönem Sikkeleri

Sikkeler Üzerinde

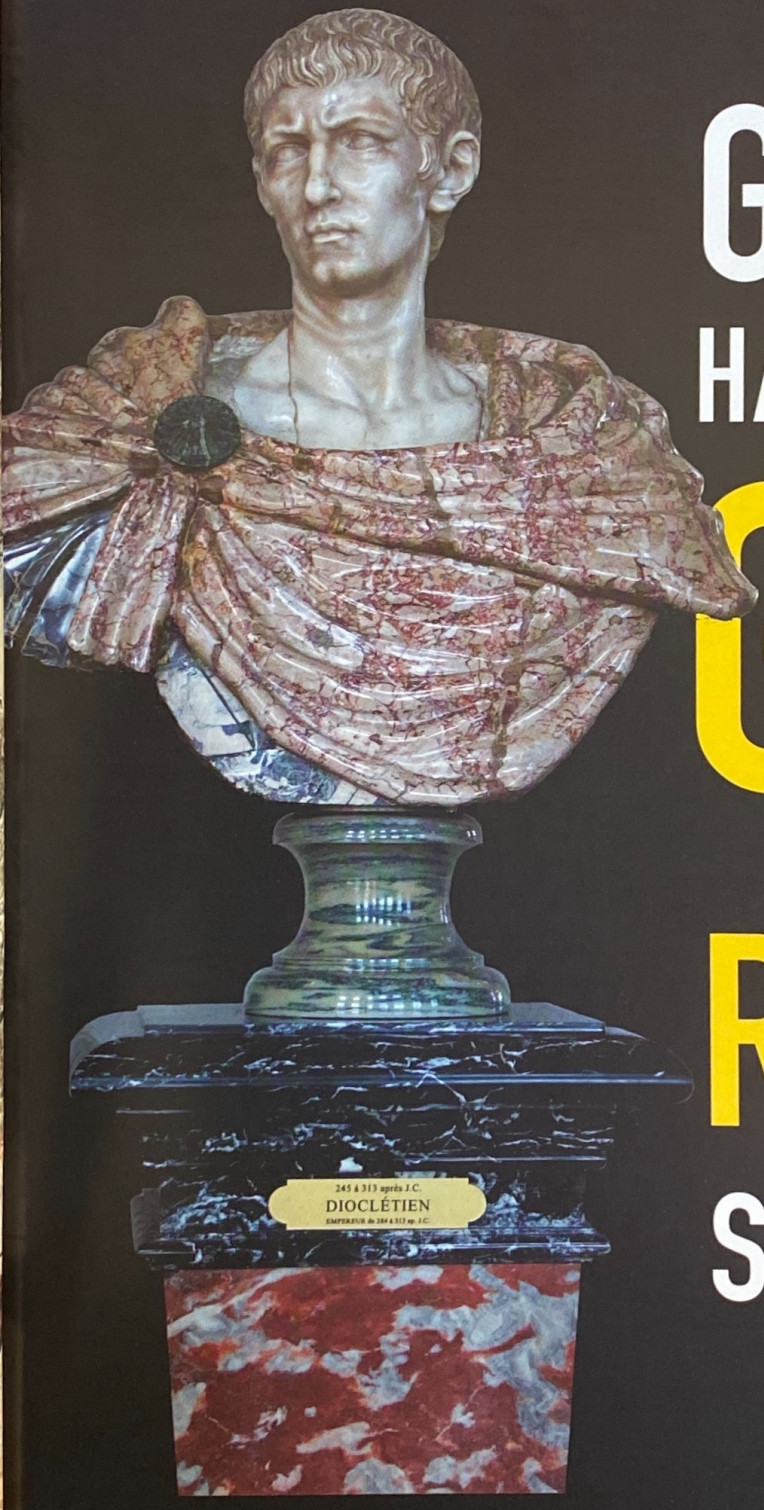
NUH Tufanı

Mezar Buluntusu Olarak Sikkeler

KASIM - ARALIK 2019

ISSN 2667-7970

9 772667 797005

GENEL HATLARIYLA GEÇ ROMA SİKKELERİ

Hacer SANCAKTAR

Geç Roma Dönemi'nin başlangıcı I. Constantinus'un tahta çıktığı MS 324 yılı tarih olarak önerilir. Ancak bu dönemi anlayabilmek için özellikle MS 3. yüzyılda yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel değişimleri dikkate almak gerekir. Çünkü bu dönem, Geç Roma'nın yeniden yapılanması için gerekli ortamı hazırlamıştır. Roma İmparatorluğu için MS 3. yüzyıl çöküş döneminin başlangıcı olmuştur. MS 3. yüzyılın başlarına kadar Roma İmparatorluğu aile kökenli hanedanlar tarafından yönetiliyordu. MS 196-235 yılları arasından hüküm süren Severus Hanedanlığı'nın son üyesi İmparator Severus Alexander ile birlikte aile kökenli hanedanlar dönemi sona ermiştir. Severus Alexander'a karşı ayaklanan birlikler imparatoru öldürerek, kumandanları Maximinus Thrax'ı imparator ilan etmişlerdir. Maximinus Thrax ile birlikte iktidarı zor kullanarak elde eden Asker İmparatorlar Dönemi başlamıştır. Severus Alexander'ın ölümünden Diocletianus'un tahta çıkmasına kadarki Asker İmparatorlar Dönemi'nde (MS 235-284) devlet idaresinden askeri yapıya, ekonomiden düşünce sistemine kadar bütün Roma yaşam biçimi bir çöküş yaşamıştır. Ekonominin çökmesi ve artan enflasyon nedeniyle fiyatlar yükselmiş ve paranın değeri düşmüştür. Aynı zamanda resim, edebiyat ve dini konularda da bir gerileme yaşanmış ve kültürel bir kriz ortaya çıkmıştır.

Asker kökenli olan Diocletianus da MS 284 yılında imparator ilan edildikten sonra, imparatorluğun bütünlüğünü korumak amacıyla dört kişilik yöneticiden oluşan Tetrarchi sistemini getirmiştir. Bu sistemle Diocletianus, iki Caesar'ı (Genç İmparator) iki Agustus'un (Kıdemli İmparator) yanına yardımcı olarak atamıştır. Batıda Maximianus için I. Constantius'u ve doğuda ise kendisi için Galerius'u Caesar ilan etmiştir. Diocletianus Tetrarchi sistemi ile MS 3. yüzyıldaki krize son vermiş ve imparatorlukta yeni bir istikrar dönemi başlamıştır. Bu durum sikkelere de yansımıştır. Sikkelerde karşımıza çıkan Concordia Augg et Caes nn lejantı ile Concordia personifikasyonu, iki imparator ve iki Caesar arasındaki uyuma işaret etmektedir. İmparator Diocletianus, yeni dönemde öncelikle iç huzurun ve sınırların güvenliğini sağladıktan sonra enflasyonun yükselmesi nedeniyle ekonomide bazı düzenlemeler yaparak MS 294 yılında fiyatları kontrol altına almak için sikke reformunu gerçekleştirmiştir. Diocletianus'un sikke reformu ile 2 denariusluk gümüş sikke olan antoninianiler ortadan kalkmış ve yerine içerisinde çok az gümüş bulunan follis adındaki nummus/billon sikkeler darp edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde görülen tipler çok sınırlıdır ve MS 305 yılına kadar darphaneler tarafından devletin birliğini simgeleyen Genius Populi Romani lejantı ile Genius tipli follisler darp edilmiştir. Bu sikkeler yaklaşık 10 gr ağırlığında olan 33 mm'lik ve gümüşe batırılmış sikkelerdir. Bunlar 3gr'lık ve yaklaşık 1 gr'lık parçalara da sahiptir. Özellikle büyük formatta basılan follislerle, paranın itibarı yükseltilmek istenmiştir. Sikkelerin arka yüzündeki Genius (Koruyucu Cin) tipi, İmparator Agustus Dönemi'nde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fakat İmparator Diocletianus'un sikke reformundan sonra en popüler kullanılan sikke tipi olmuştur.

Bu sikkelerde Genius ayakta, cepheden, sol omzunda chalamys ve sol elinde scepter (asa) tutar şekilde tasvir edilmiştir. İmparator I. Constantius'dan sonra ise bu tipin kullanımı sona ermiştir. MS 295-299 yılları arası, "Bronz Reformu Sonrası Yayılma" olarak adlandırılmaktadır. Bu sikkeler 2 denari değeri taşıyor olsalar da yüksek enflasyon sonucu değerleri hızla düşmüştür. MS 294 yılından itibaren yapılan ekonomik düzenlemelerde, darphaneler de ona göre düzenlenerek coğrafi bölgelere yeterli sayıda darphane açılmıştır. Anadolu'da daha önce var olan Cyzicus darphanesinin yanı sıra Nicomedia darphanesi de açılmıştır. Yeni açılan darphaneler, tetrarchi sisteminin stratejik ve idari gereksinimi sonucu ortaya çıkmışlardır. Nicomedia ve Antiochia darphaneleri doğu cephesinin, Alexandria darphanesi Mısır'daki legionların gereksinimini karşılamaktadır. MS 285-305 yılları arasında Anadolu genelindeki sikke bulgularına bakıldığında, sikke darp eden ana darphane Cyzicus'tur. Diğer bir önemli darphane ise Herakleia Darphanesi'dir. Bunun nedeni de askeri birliklerin doğu seferi ile bağlantılı olarak Anadolu'dan geçmeleridir. Follislerde, SM (Sacra Moneta) harfleri, darphane işareti ve sikkenin darp edildiği atölye sayısı arka yüzde kesim olarak adlandırılan tasvirin altında kullanılmaya başlamıştır.

Görsel: İmparator I. Constantinus

Sikkelerin imparatorların tanınmasında oldukça önemli rolleri vardır. İmparator portreleri simgesel gücün önemli bir aynasıdır. Yazılı kaynaklar sikkeler üzerinde en fazla ilgi çeken unsurun portre olduğunu vurgulamaktadır. Sikkelerin ön yüzünde tasvir edilen portre dışında, arka yüzde tasvir edilen tipler de oldukça dikkat çekicidir. MS 294 yılında yapılan reform ile darp edilmeye başlanan sikkelerin arka yüzündeki tipler çoğunlukla askeri konular ile ilgilidir. Özellikle bazı tipler askeri ideolojilere ve egemenlik iddialarına işaret etmektedir. Sikkenin arka yüzünde devletin birliğini simgeleyen Genio Populi Romani lejantı ile Genius tipi, ordunun uyumuna işaret eden Concordia Militum lejantlı ile Iupiter ve imparator tipi, koruyucu tanrı Iupiter'i işaret eden Iovi Conservatori lejantı ile Iupiter tipi tasvir edilmiştir.

GENIO POPVLI ROMANI - Genius

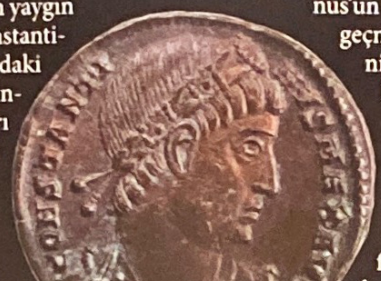
CONCORDIA MILITVM - Iupiter ve İmparator

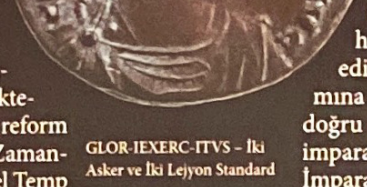
IOVI CONS-ERVATORI AVGG - Iupiter

Diocletianus'un imparatorluğundan sonra follislerin ağırlıkları düşmeye başlamıştır. MS 307 yılında 10 gr'dan 7.6 gr'a düşen follisler, MS 313 yılında 4 gr'ın altına düşmüştür. Altın sikkelerde yapılan reformla aureusların yerini 4.45 gr ağırlığındaki solidus olarak adlandırılan yeni sikkeler almıştır. MS 424 yılından itibaren de tüm imparatorlukta soliduslar geçerli kılınmıştır. MS 321 yılında I. Constantinus tarafından yapılan sikke reformunda, doğu darphanelerinin hepsinin follislere göre daha küçük boyutlarda sikkeler darp etmeye başladıkları bilinmektedir. Değeri iyice düşen follisler yeni reforma göre uyarlanmışlardır. Constantinopolis darphanesi MS 326 yılında açılmış ve kısa sürede imparatorluğun en önemli darphanesi olmuştur. II. Constantius ve Constans, MS 346 ve 348 yıllarında follis darplarında yenilikler yapmışlardır. Yeni basılan bu sikkeler Maiorina (Æ1, 25 mm'in üzerinde; Æ2, 21-25 mm) ve centenionalis (Æ3, 17-21 mm; Æ4, 17 mm'in altında) olarak bilinmektedir. Savaşlar sonucu yapılan harcamalar, tüm imparatorluk darphanelerinde daha fazla sikke darp edilmesine neden olmuştur. Roma tarihini şekillendiren başarıları nedeniyle ardılları tarafından Büyük Constantinus olarak anılan I. Constantinus'un sikkelerinde açık bir şekilde değişim söz konusudur. Sikkelerin ön yüzünde imparator portreleri inci diademli tasvir edilmeye ve pagan tipleri yerine imparatorluk ile ilgili tipler kullanılmaya başlanmıştır. İmparatorun hüküm sürdüğü dönemin hareketliliği sikkelere de yansımıştır. Sikke tiplerindeki çeşitlilik geleneği, tetrarchi döneminde bir düşüş yaşanmasına rağmen MS 4. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. MS 306 yılında I. Constantinus'un tek başına egemenliği ele geçirdiği döneme kadar süren iktidar kavgaları da sikke tiplerinde bir çeşitlilik izlenimi uyandırmaktadır. Dolaşımda olan sikkeler üzerindeki tipler, ifade edilmek istenen konular nedeniyle önemlidir. I. Constantinus, başkenti Constantinopolis'e taşımıştır. Başkent olarak görkemli yapılarla inşa edilen kent için yapılan kutlamalar nedeniyle Roma ve Constantinopolis'de çok sayıda sikke basılmıştır. Roma'da basılan bu sikkelerin ön yüzünde Vrbs Roma (Roma Şehri) lejantlı miğferli tanrıça büstü ve arka yüzde kurt ve ikizler tasvir edilmiştir. Constantinopolis'de darp edilenlerde de ön yüzde Constantinopolis miğferli olarak betimlenmiştir. Ayrıca bu dönemde follis biriminde darp edilen sikkelerde kullanılan Gloria Exercitus (ordunun başarısı) lejantlı ayakta iki asker ve aralarında çift ya da tek legion standardı tipi, özellikle Francia and Alamannia'daki barbar kabileleri bastırmaları için cesaret ve metanet taşıyan askerler olarak kabul edilmektedir.

Bu tip, İmparator Büyük Constantinus, II. Constantinus, Constans ve II. Constantius tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. İmparator Büyük Constantinus, MS 337 yılında Nicomedia yakınlarındaki ölümünün ardından Roma senatosu tarafından tanrılaştırılmıştır. Bu durum, oğulları tarafından Constantinopolis darphanesinde darp ettirilen sikkelerin ön yüzünde Dv Constantinus Pt Avgg (Divus Constantinus Pater Augustorum / İmparatorların Babası Tanrılaştırılmış Constantinus) olarak karşımıza çıkmaktadır. Arka yüzünde imparator quadriga içinde ve yukarıda tanrının onu kabul ettiğine işaret eden tanrının eli görülmektedir. İmparatorun ölümünden sonra yapılan reform dâhilindeki sikkelerin arka yüzünde Mutlu Zamanlara yeniden geri dönüldüğünü işaret eden Fel Temp Reparatio lejantı yer almaktadır. Fel Temp Reparatio lejantlı sikkelerin ilk dönem örneklerinde Kadırga, Barbar ve Kulübe, İmparator ve İki Esir, Phoneix (yeniden doğuşu simgeleyen kuş) ve Düşen Atlı tipleri yer almaktadır.

GLOR-IEXERC-ITVS - İki Asker ve İki Lejyon Standard

Bu tipler, MS 348'de II. Constantius'un ve Constans'ın sikke reformu için piyasaya sürülmüştür. Sözü edilen tiplerden düşen atlı tasviri genellikle Æ2 (21-25 mm) ve Æ3 (17-21 mm) biriminde darp edilmiştir. Düşen atlı tipinde, Virtus veya Romalı asker, at üzerindeki barbara mızrakla saldırırken tasvir edilmiştir. Bu tasvir, MS 344 yılında Mezopotamia Singara'da yapılan savaşta Pers tahtının varisinin Romalıların eline geçmesini simgelemektedir. Düşen atlı tasvirlerinin her birinde barbarın farklı ölüm şekilleri bulunmakta ve barbarın yani atlının pozisyonuna göre dört grupta sınıflandırılmaktadır. Hem doğu hem de batı darphaneleri tarafından kullanılan düşen atlı tipi imparator Constans ve II. Constantius döneminin favori tasviridir. Düşen atlı tipi, iktidar mücadelelerinin devam ettiği zamanlarda da MS 350'de Constans'ın ölümünden sonraki on yıl boyunca, II. Constantius ve Caesar olarak Iulianus döneminde de kullanılmıştır.

GLOR-IAEXERC-ITVS - İki Asker ve Tek Lejyon Standardı

Düşen Atlı tipinin tasvir edildiği sikkelerin ebatları değişiklikler göstermiş ve boyutları küçüldükçe işlemeciliğin kalitesi de düşmüştür. MS 360 yılında imparator olan Iulianus'un sikkelerinde Securitas Reipub lejantı ile paganlıkla ilişkili boğa (Apis Boğası) tasvirini kullanması oldukça dikkat çekicidir. Bu tasviri kullanmasıyla Antiocheia halkı imparatora karşı ayaklanarak dünyanın alt üst olduğunu haykırmaya başlamışlardır.

Constantin Sülalesi'nden son imparatoru Iulianus'un ölümüyle artık Roma İmparatorluğu çöküş geçmiştir. MS 364 yılında asker olan I. Valentinianus ve Valens imparator ilan edilmişlerdir İmparatorluğun merkezinde I. Valentinianus, doğuda ise Valens yönetime geçmiştir MS 367 yılında Valentinianus, 8 yaşındaki oğlu Gratianus'u da ortak imparator ilan etmiş ve MS 375 yılındaki ölümü üzerine de küçük oğlu II. Valentinianus ordu tarafından imparator ilan edilmiştir. Valentinian hanedanlığı döneminde Æ3 biriminde darp edilen sikkelerin arka yüzünde Roma'nın ihtişamına işaret eden Gloria Romanorum lejantlı sağa doğru esir sürükleyen ve sol elinde labarum tutan imparator tasviri en yoğun kullanılan tiptir. Bu tip İmparator I. Valentinianus, Valens ve Gratianus sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu imparatorlar adına darp edilen Æ3 birimindeki sikkelerin arka yüzünde yaygın olarak kullanılan bir diğer tasvir ise devletin güvenliğine işaret eden Securitas Reipublicae lejantı ile elinde çelenk ve palmiye dalı tutan Victoria tipidir.

MS 4. yüzyılın sonuna doğru küçük bronz sikkelerin üretimi artmaya başlamış ve en yaygın kullanılan birim Æ3 ve Æ4 olmuştur. Æ1 (25 mm'in üzerinde) ise bu dönemde çok fazla yaygın değildir. MS 395'den itibaren yapılan bir düzenleme nedeniyle de Æ4 kullanımı daha da yoğunlaşmıştır. Bu sikkeler üzerindeki portrelerde, Bizans stiline geçiş söz konusudur. İmparatorlar portrelerinde yüzler daha soğuk ve kişiliksiz bir ifade taşımaktadır. Sikkelerin arka yüzlerinde ise pagan panteonu figürleri çoğunlukla terk edilmiş, ordu ile onun güvenlik ve zafer temaları ile ilişkin tipler kullanılmıştır. Özellikle savaşlar sonucu yapılan harcamalar, tüm imparatorluk darphanelerinde daha fazla sikke darp edilmesine neden olmuştur.

MS 4. yüzyıl sonu ve MS 5. yüzyılın ilk yarısında en popüler kullanılan tipler, "Salus Reipublicae", "Vota" serisi ve "Çelenk içindeki haçtır". Bu tipler, özellikle imparatorluğun doğu kesiminde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. MS 378-383 yılları arasında en yoğun kullanılmaya başlayan, imparatorun sağlığı ve refahı için her beş ila on yılda bir yıldönümüne işaret eden Vota tipidir. Çelenk içinde VOT (um) / [year] / MVLT (is) / [year] şeklinde tasvir edilmiştir. MS 383-395 yılları arasında en yaygın olarak kullanılan tasvirde, devletin esenliğine işaret eden "Salus Reipublicae" lejantı ile Victoria sola doğru ilerlemekte ve soldaki esiri sağa doğru sürüklemektedir. Bu tip, MS 496 - 523 yılları arasında Kartaca'da basılan sikkelerdeki tasvirlerin kullanımına da ilham kaynağı olmuştur.

FEL TEMP REPARATIO - Barbar ve Kulübe

Concordia Avggg lejantlı Constantinopolis, İmparator Gratianus, I. Theodosius, Arcadius ve Honorius tarafından özellikle doğu darphanelerinde yaygın olarak kullanılan bir tiptir.

MS 395-401 yılları arasında imparator Arcadius ve Honorius için Æ3 biriminde 2,36 gr ağırlığında Virtus Exerciti lejantı ile imparatora çelenk takan Victoria tipi, Thessalonica darphanesi hariç tüm doğu darphanelerinde basılmıştır. Bu tipin kullanımı II. Theodosius'un tahta oturmasıyla son bulmuştur. Bu tip iyi tasarlanarak ilk aşamalarında kaliteli basılmış fakat bu dönemi takip eden basımların sonraki üretimlerinde ani bozulmalar görülmektedir. İşçiliklerindeki kötülük göze çarpacak durumdadır. Bu nedenle kamplardaki askerlere küçük ödemeler yapmak için basıldığı düşünülmektedir. Bu sikke tipi, Antiochia darphanesinin karakteristik özelliğidir. Virtus tipinin zayıf üretimi ve küçük ebatlı darpları Antiochia kentinin karakteristiğidir. Bu tip Heraclea darphanesinde iki officinada (atölye) da Constantinopolis darphanesinde üç officinada, Nicomedia darphanesinde iki officinada, Cyzicus darphanesinde dört officinada, Alexandria darphanesinde ise sadece tek bir officinada darp ediliyordu fakat oldukça yaygındı. MS 406?-408 yılları arasında İmparator Arcadius, Honorius ve II. Theodosius için darp edilen sikkelerin arka yüzünde Gloria Romanorum lejantı ile üç imparator tipi bu imparatorları temsil etmektedir. Özellikle doğu darphaneleri tarafından kullanılan söz konusu tip, dönemin yönetiminin sikkelere yansımasını göstermektedir. Sikkeler üzerinde tasvir edilen üç imparatordan daha kısa ve küçük olan ortadaki figür, Arcadius'un oğlu II. Theodosius'dur. Gloria Romanorum lejantı ile iki imparator tipi ise imparator Honorius ve II. Theodoius tarafından MS 408-423 yılları arasında doğu darphanelerinde basılan sikkelerde kullanılmıştır. Bu tipi doğu darphanelerinden yalnızca Antiochia darphanesi kullanmamıştır. İmparator Arcadius ve Honorius için Concordia Auggg lejantlı haç tipi Æ4 biriminde ve yaklaşık 0,90 gr'dan daha düşük ağırlıkta darp edilen sikkeler basılmıştır. MS 425-450 yılları arasında tarihlendirilen lejantsız çelenk içinde haç tipi, sadece imparator Theodosius için Æ4 biriminde kullanılmıştır.

MS 5. yüzyılda basılan bronz sikkelerin düşük kalite standardı ve kötü korunma durumları, nümismatların işini oldukça zorlaştırmaktadır. Yüzyılın ikinci yarısında bronz sikke tiplerine birtakım yenilikler getirilmiştir. Bu yeniliklerden en yaygın olanı sikkelerin arka yüzünde monogram kullanımıdır.

II. Theodosius'un imparatorluğunun sonlarında ortaya çıkan bu arka yüz tipinde, çelenk içinde imparatorun baş harflerinden oluşan bir monogram tasvir edilmeye başlanmıştır. Bu tip, tüm Doğu Roma imparatorluğunda Marcian döneminden itibaren popüler olarak kullanılmaya başlamış ve MS 6. yüzyılın ilk yarısına kadar da devam etmiştir.

İmparatorluğun doğu ve batısında gerçekleşen farklı süreçler, para politikalarını bir ölçüde etkilemiştir. Sikke darplarının boyutlarındaki düşüş ilk olarak MS 5. yüzyılın ilk yarısında imparatorluğun batı kısmında hissedilmiştir. İmparatorluğun batıda giderek zayıflamasıyla birçok darphane kapanmıştır. Söz konusu süreçte Roma ve Ravenna'da yoğunlaşan İmparatorluk darplarının basımı da bölgedeki para talebini karşılayamıyordu. Buna karşılık, Doğu İmparatorluğu'nda Zeno Dönemi'ne kadar hemen hemen bütün darphaneler sikke basmaya devam etmiştir. Yüzyılın ikinci yarısına doğru pazarın ihtiyaçlarına göre adapte edilen sikkelerin ağırlıkları düşürülerek daha küçük bronz sikkeler basılmaya başlanmıştır. Ağırlıkları 0,98 gr'dan 0,62 gr'a düşürülen bu küçük bronz sikkeler, normal satın alma gücünü korumuştur. MS 4. yüzyıl sikkelerinin, MS 5. yüzyıldan MS 6. yüzyılın ilk yarısına kadar dolaşımının devam etmiş olduğu varsayılmaktadır. Çünkü bu sikkelerin kullanımının yaklaşık 100-150 yıl boyunca devam ettiği tahmin edilmektedir.

FEL TEMP REPARATIO - Phoenix

Seçilmiş Kaynakça

Baydur, N. 1998. Roma Sikkeleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Carson, R. A. G. 1981. "Principal Coins of the Romans". The Dominate A.D. 264-498, Vol. III. London.

Carson, R.A.G. 1990. Coins of the Roman Empire, London and New York, 184-185.
Grierson P., &Mays, M. 1992. Catalogue of Late Roman Coins. From Arcadius and Honorius to the Accession of Anastasius. Washington.

LRBC I/II. Carson R.A.G., Hill, P.V., Kent, J.P.C. 1978. Late Roman and Bizantine Coinage, Vol. I/II. New York.